

10 - 16 oktyabr 2023-cü il

Türküstan

www.turkustan.az

**Aydın
Qasımlı**

Filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru

Bizim yazar

Türk klassik musiqisinə damğasını vurmuş «İbn Qeybi» adı ilə tanınan Xacə Hafiz Əbdülqadir Marağayı 1353-cü ildə Azərbaycanın qədim şəhərlərindən olan Marağada anadan olmuşdur. 8 yaşında Qurani əzbər bilən, 10 yaşında ərəb dili qrammatikasını və bəyan (üslubiyət) elmini mənimsəyən Marağayı riyaziyyat və musiqi elmlərinə daha çox marağ göstərmişdir.

Çox gənc yaşlarından xanəndə, bəstəkar və musiqişünas olaraq parlayan Əbdülqadir Marağayı Azərbaycan Cəlayirlilərindən Şeyx Üveysin (1365-1347) sarayında yetişmiş, sonra Bağdadda gəlmiş və Cəlayirli Hüseyn xanın (1374-1382) nədimi (məsləhətçi), daha sonra isə Hüseyn xanın yerinə keçən bəstəkar, rəssam, türkçə, ərəbcə və farsca üç dildə şeir yazan qardaşı Əhməd xan Cəlayirinin dövründə (1382-1410) onun sarayında şan-şöhrətini daha da artırmış, dövrün böyük bəstəkarlarından sayılan Raziyyəddin Rizvanşahın rəhbərliyi altında olan saray musiqi müsabiqəsinə qatılaraq yüz min dinar mükafat qazanmış, sarayın baş xanəndəsi olmuş, bəstəkar və musiqi alimi kimi şöhrətini bütün böyük Şərqi yazmışdır. Sonra Sultan İdris Bəyazid (1389-1402) dövrü ilə bir müddət Bursada Osmanlı sarayında yaşamışdır.

İlk musiqi əsəri olan «Otuz növbə» (otuz mahnı) adlı əsərini Cəlayirli Sultan Hüseyn Mirzənin sifarişi ilə yazan Marağayı bu mahnıların hər birini Ramazan ayının bir gününə həsr etmiş və müəllifin özünün «Məqəsidül-Əlhan» (Nəğmələrin məqsədləri) adlı əsərində də qeyd etdiyi kimi Ramazan ayı bitdikdən sonra bunun

Süleyman tək əldə edən, incəsənətdə fələyin səkkizinci qatma yüksələn, böyük hünər sahiblərini öz musiqi ritmləri ilə ram edən, hünər ustadlarının fəxri və başçısı, Quran hafizlərinin sultanı, bütün elmlərdə əsrin ən bilikli, dövrün filosofu olmuşdu.

Əbdülqadir Marağayı haqqında düşündüklərini ümumiləşdirən Cəlayirli sultan Əhməd yazır: «Xacə Kəmaləddin Əbdülqadir Quranı son nöqtəsinədək əzbər bilir. Sözləri səs qaydalına uyğun olaraq ele oxuyur ki, sanki aya onun haqqındadır. Onun Quran oxuması bu sözün məzmunu ilə uyğundur. Quranı öz səsinizlə bəzəyin, çünki gözəl səs Quranın gözəlliyini daha da artır. O xətt növləri olan mühəqq, reyhani, sülis, nəsx, rüqə xətlərini yüksək səviyyədə bilir və yazır. Beş hissədən ibarət musiqi elminin birincisi, yəni Musiqi ahənglərinin qaydalan hissəsində ele dərin biliyə sahibdir ki, onun nəğmələrində ağır səslər yüngül səslənir və həciz bəhri xəfifə çevrilir. Onun mahnıların tərkibində dörd dövrəmə (səslərin uyğunlaşdırılması), küllüz-zürub (ritmlərin ümumi uyğunluğu), küllün-niğəm (nəğmələrin ümumi uyğunluğu), zərbəyini (iki zərb və ya iki ritm) vardır. Mahnı qoşmaqda bunların hamısı birlikdə nəzərdə tutulmalıdır. O, müğəmat haqqında keçmişdə yazılmış bütün kitabları və risalələri öyrənib, öz əsərlər yazmış və müğəmat haqqında tədqiqata başlamışdır. O, həmçinin bütün simli

olduqdan sonra Xacə Kəmaləddin Əbdülqadir Marağayı özünün xüsusi nədimi (məsləhətçisi) təyin etmiş, Marağayı Əmir Teymurun Təbriz və Bağdadı fəthinə qədər Təbrizdə və Bağdadı Sultan Əhmədin yanında olmuş və «Dövrşahi» adlı 30 nəqəətli mahmısını Sultan Əhməd şahə həsər etmişdi.

1393-cü ildə Bağdadı birinci dəfə fəth edən Əmir Teymur digər sənətkarlarla yanaşı Əbdülqadir Marağayı da Səmərqəndə aparmış, burada Marağayı Türkünün musiqi üslubları və ənənələrini mənimsəyib tədqiq etmiş, Əmir Teymur sarayında baş xanəndə və Əmir Teymurun nədimi (məsləhətçisi) olmuşdur. Əmir Teymur Marağayı böyük hörmət bəslədiyindən onu bəzi hərbi səfərlərində öz ilə bərabər aparmışdır.

Teymur Əbdülqadir Marağayı ona qarşı nankorluqda ittiham edərək haqqında edam hökmü vermiş, lakin Marağayı başını, saçlarını qırıxdırıb Əmir Teymurun hüzuruna getmiş, Quranın bir surəsini avazla oxumağa başlamış, bundan təsirlənən Əmir Teymur Marağayı bağışlamış və onu yenidən Səmərqənd sarayına göndərmişdi.

1405-ci ildə Əmir Teymurun vəfatından sonra Marağayı öncə Əmir Teymurun nəvəsi Sultan Xəlil Mirzənin (1405-1405), sonra isə Əmir Teymurun dördüncü oğlu Sultan Şahruxun (1409-1447) sarayında yaşamış, 1421-ci ildə isə Sultan Şahruxdan icazə alaraq Bursaya gəlmiş və Sultan Şahruxa ithaf etdiyi məşhur «Məqəsidül-Əlhan» (Nəğmələrin məqsədləri) adlı musiqi əsərinin bir nüsxəsini

nüsxəsi isə Oksfordda saxlanılır.

Şərqi musiqi tədqiqatçıları göstərir ki, Əbdülqadir Marağayı 1406-cı ildə yazdığı Cameül-Əlhan (Nəğmələr Külliyyatı) əsərini öz oğlu Nurəddin Əbdülrəhməna ithaf etmişdir.

Müəllifin öz əlyazması ilə yazılan bu əsərin bir nüsxəsi İstanbul Nurosmaniyyə kitabxanasında, digər bir nüsxəsi isə Oksford universitetində saxlanılır.

Əbdülqadir Marağayının əsərləri içərisində ən dəyərlisi «Not məcmuəsi» olan və yüzlərlə türk musiqi əsərinin əbcəd notunu özündə ehtiva edən Kənzül əlhan (Nəğmələr xəzinəsi) əsəridir. Çox təəssüflərsən ki, bu əsərin indiyə qədər heç bir nüsxəsi əldə edilməmişdir. Əsər haqqında ilk məlumat Marağayının özü «Nəğmələrin məqsədləri» adlı əsərində

Dahi Azərbaycan-Türk musiqiçisi, bəstəkarı Əbdülqadir Marağayı

Əbdülqadir Marağayı Səmərqənddə olarkən 1397-ci ildə Səmərqəndin Nəqşicahan bağında şahzadə Məhəmməd Sultan adına «Mateyn», Xocənd şəhərində isə Xəlil Sultan İbn Əmirşah adına «Nəvayi qumru» adlı mahnılar yazmışdır.

Osmanlı sultanı II Murada təqdim etmişdi. Özü də musiqiçi olan gənc sultan II Muradın da böyük iltifat gördən Marağayı buradakı hakimiyət qovğalan üzündən yəni Heratda, Sultan Şahruxun yanında qayıtmış və ömrünün sonundakı Sultan Şahruxun yaxın dostu və inamlı adamlarından olmuşdu.

Əbdülqadir Marağayının 1418-ci ildə yazdığı və Sultan Şahruxa həsr etdiyi Məqəsidül əlhan (Nəğmələrin məqsədləri) əsərinin qədim bir nüsxəsi İmam Rza kitabxanasında, başqa bir nüsxəsi isə Hacı Hüseyn ağa Məlik kitabxanasında saxlanılır. (Bax: Məmmədəli Tərbiyət, Danışməndani Azərbaycan, Bakı 1987. Səh.92).

Tədqiqatçılardan Yılmaz Öztuna göstərir ki, əslində Nəğmələrin məqsədləri adlı əsəri Marağayı 1418-ci ildə Şahrux Mirzənin oğlu böyük sənətkar və alim olan Bay-sunqur Mirzənin adına yazmış, sonra bir az dəyişdirərək üç il sonra yenidən taxta çıxmış Osmanlı sultanı II Muradı təbrik etmək üçün ona sunulmuş və Sultandan bəxş edilmişdir. Əsərin bir nüsxəsi Hollandiyanın Leyden Universitetinin kitabxanasında, digər bir

vermiş və göstərmişdir ki, Kənzül-Əlhan əsəri 30 fəsildən ibarət olub bir neçə yüz müxtəlif bəstələrin notunu özündə ehtiva edir.

Bu gün bu dahi bəstəkar və musiqişünasın elmə bəlli notları bulunan yalnız 30 mahnısı məlumdur. Əbdülqadir Marağayının musiqi nəzəriyyəsi sistemi qərb musiqişünasları tərəfindən bir neçə dəfə araşdırılmışdır.

Əbdülqadir Marağayının nəslinin musiqişünaslıq ənənəsini davam etdirmişdir. Belə ki, Marağayının kiçik oğlu Əbdüləziz Çələbi Osmanlı sultanı II Muradın oğlu Fateh Sultan Mehmedə (1451-1481) bir musiqi nəzəriyyəsi kitabı yazaraq təqdim etmiş, nəvəsi Əbdüləziz Çələbinin oğlu Mahmud Çələbi də Mehmet Fatehin oğlu, bəstəkar və sultan olan II Bəyazid (1481-1512) adına başqa bir musiqi kitabı yazmışdır. Beləliklə, sonradan yetişən bütün böyük Osmanlı bəstəkarları məslək silsiləsi Əbdülqadir Marağayıya bağlanmışdır.

Üç türk xanədanlarının - Cəlayirlilərin, Osmanlıların və Teymurluların sarayında yaşayan və bu xanədanların hökmdarları tərəfindən himayə edilən, onlardan etibar gördən Əbdülqadir Marağayı bir xanəndə, sazəndə, bəstəkar və musiqi alimi kimi əbədi bir ad qazanmış, dövründə şair, rəssam və xəttat kimi tanınmışdır. Bir sıra musiqi alətlərini icad və islah edən, ərəb, fars, və türk dillərini mükəmməl bilən Marağayı türkçə şeirlər də yazmışdır. 1410-cu ildə dostu və həmdəmi Cəlayirli Sultan Əhmədin öldürülməsinə kədərlənən və ona şeir həsr edən Marağayı bu şeiri təqdim etmişdi.

Ən böyük ustad, Xacə və İbn Qeybi kimi anılan Marağayı öncə əvəzsiz səslə bir xanəndə kimi şöhrət qazanmış, özündən əvvəlki və dövründəki müəlliflərin bu sahədəki əsərlərini və bu əsərlərin incəliklərini tamamilə öyrəndikdən sonra bir çox əsərləri tərcümə etmiş, daha sonra dahi bir bəstəkar kimi parlanmış, sonra musiqişünas alim kimi əsərlər yazmışdır.

Omrünün son 13 ilini Heratda Sultan Şahruxun sarayında heç bir musiqiçiyə nəisib olmayan bir şərəf, rifah və zənginlik içərisində yaşayan Əbdülqadir Marağayı 1434-cü ildə 81 yaşında Heratda vəba xəstəliyindən vəfat etmiş və orada dəfn olunmuşdur.

Ruhu şad olsun !

Üç türk xanədanlarının - Cəlayirlilərin, Osmanlıların və Teymurluların sarayında yaşayan və bu xanədanların hökmdarları tərəfindən himayə edilən, onlardan etibar gördən Əbdülqadir Marağayı bir xanəndə, sazəndə, bəstəkar və musiqi alimi kimi əbədi bir ad qazanmış, dövründə şair, rəssam və xəttat kimi tanınmışdır. Bir sıra musiqi alətlərini icad və islah edən, ərəb, fars, və türk dillərini mükəmməl bilən Marağayı türkçə şeirlər də yazmışdır. 1410-cu ildə dostu və həmdəmi Cəlayirli Sultan Əhmədin öldürülməsinə kədərlənən və ona şeir həsr edən Marağayı bu şeiri Şahrux Mirzəyə təqdim etmişdi...

müqabilində Sultan Hüseyn Mirzədən yüz min dinar mükafat almışdı. (İqtiyas Məmmədəli Tərbiyətin «Danışməndani Azərbaycan» əsərindən götürülmüşdür. Bax: Göstərilən əsər, Bakı 1987, səh. 89).

Əbdülqadir Marağayı «Üsul zərbür-rəbi» (Yaz nəğmələrinin əsasları) adlı mahmısını da bahann başlaması münasibətilə Cəlayirli Sultan Hüseynə həsr etmişdir.

çalğı alətlərinə və xüsusilə uda xüsusi dəyişiklik və yenilik gətirmiş, eləcə də bir sıra yeni saz alətləri ixtira etmişdir. Məsələn, onun ixtira etdiyi «Çini kasalı saz»dan alimlərin və sənətkarların belə xəbəri yoxdur (İqtiyas Məmmədəli Tərbiyətin «Danışməndani Azərbaycan» adlı əsərindən götürülmüşdür. Səh 90-91).

1382-ci ildə Cəlayirli Şeyx Üveysin oğlu Sultan Əhməd şah

1399-cu ildə Təbriz şəhərində Əmir Teymurun üçüncü oğlu Azərbaycan fətəhi Miranşah Mirzənin sarayında olan Marağayı Təbrizdən qaçaraq yenidən Bağdadı geri qayıtaraq Sultan Əhməd Cəlayirinin sarayında yaşamağa başlamışdır. Əmir Teymurun 1401-ci ildə Bağdadı ikinci dəfə fəth etməsi ilə Sultan Əhməd Misirə qaçmış, Xacə Əbdülqadir isə öz ailəsi ilə birlikdə Kərbəlaya gəlmişdi. Əmir

Oxu, oxut, abunə ol!